

PAMINĖJIMAI

AISTĖ PETRAUSKIENĖ, VYKINTAS VAITKEVIČIUS

(NE)PARAŠYTA 1944–1953 M. LIETUVOS PARTIZANINIO KARO ISTORIJA

Nežinia, kas pirmasis ištarė, kad 1944–1953 m. Lietuvos partizaninio karo istorija jau parašyta, bet šiandien naujais laikų tyrinėtojų rate ir visuomenėje vyrauja būtent tokia nuomonė. Po ilgos pertraukos šiame straipsnyje sugrįžtama prie svarbiausių partizaninio karo istorijos klausimų ir siekiama atkreipti dėmesį, jog per tuos metus, kai skambėjo žodžiai *jau parašyta* arba *nieko naujo nebus parašyta*, padėtis šioje srityje iš esmės pasikeitė.

Prieš dešimtmetį partizaninio karo istoriografiją išsamiai aptarė Mindaugas Pocius: iki 1988 m. birželio jos būta sovietinės, po to – rašomos tautinio Atgimimo ir Nepriklausomos Lietuvos dvasia¹. Atskirą šios istoriografijos dalį sudaro lietuvių išeivių darbai, kurie stokoja pirminių šaltinių, tačiau Kęstučio Girniaus monografija tebėra viena iš konceptualesnių².

Atkūrus Nepriklausomybę Lietuvoje kilo 1944–1953 m. partizaninio karo tyrimų banga, vyravo didžiajam nacionalistiniam pasakojimui būdingas herojinis ir romantinis požiūris į laisvės kovotojus, o daugelis knygų ir straipsnių buvo parašyti iš esmės kaip antisovietiniai ir kontrpropagandiniai³. Partizaninio karo istorija tilpo į tris pagrindines knygas: kolektyvinę monografiją „Lietuvos partizanai 1944–1953 m.“⁴, mokykloms skirtą vadovėlį „Paspriešinimo istorija. 1944–1953 metai“⁵ ir Jono Žemaičio-Vytauto biografiją⁶ („Lietuvos kare“⁷ nagrinėjami tik 1944–1946 m. įvykiai). Atkreiptinas dėmesys, kad nė vienas iš šių veikalų netapo akademinio darbo pagrindu. Apskritai per Nepriklausomybės metus parašytos vos keturios disertacijos, kurios labiau ar mažiau buvo susijusios su partizaninio karo istorija: 1995 m. Arvydas Anušauskas apgynė disertaciją, skirtą Lietuvos gyventojų sovietiniam genocidui⁸, 2005 m. M. Pocius nagrinėjo partizanų kovą su kolaboravimu kaltinamais gyventojais⁹, 2009 m. Bernardas Gailius atskleidė, kokią vietą partizaninis karas užima šiuolaikinėje Lietuvos istorinėje, politinėje ir teisinėje kultūroje¹⁰, o 2016 m. Mingailė Jurkutė tyrinėjo istorinį partizaninio karo pasakojimą¹¹.

¹ Pocius M. 1944–1953 m. partizaninio karo Lietuvoje istoriografija // *Istorija*, t. 64, 2006, p. 52–64.

² Gėrnius K. *Partizanų kovos Lietuvoje. Čikaga, Į laisvę fondas lietuviškai kultūrai ugdyti*, 1987.

³ Žr.: Gailius B. 1944–1953 m. partizanų karas šiuolaikinėje Lietuvos istorinėje, politinėje ir teisinėje kultūroje. Hum. m. daktaro disertacija. *Istorija (05H)*. Vilniaus universitetas, 2009, l. 17–18.

⁴ Gaškaitė N., Kuodytė D., Kašėta A., Ulevičius B. *Lietuvos partizanai 1944–1953 m. Kaunas, Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga*, 1996.

⁵ Gaškaitė N. *Paspriešinimo istorija. 1944–1953 metai*. Vilnius, Aidai, 1997.

⁶ Gaškaitė-Zemaitienė N. *Žuvusiųjų prezidentas*. Vilnius, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2005 (1 leid. – 1998 m.).

⁷ Kasparas K. *Lietuvos karas. Kaunas, Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga*, 1999.

⁸ Anušauskas A. *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 m.* Vilnius, Mintis, 1996.

⁹ Pocius M. *Kita mėnulio pusė: Lietuvos partizanų kova su kolaboravimu 1944–1953 metais*. Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2009.

¹⁰ Gailius B. 1944–1953 m. partizanų karas šiuolaikinėje Lietuvos istorinėje, politinėje ir teisinėje kultūroje; plg.: Gailius B. *Partizanai tada ir šiandien*. Vilnius, Versus aureus, 2006.

¹¹ Jurkutė M. *Lietuvos partizanų karo atmintis: sovietinis, vietinis ir išeivijos pasakojimai*. Hum. m. daktaro disertacija. *Istorija (05H)*. Vilniaus universitetas, 2016.

Kas šiandien verčia kelti ir svarstyti prieš du dešimtmečius parašytos Lietuvos partizaninio karo istorijos klausimus? Tai, jog per prabėgusius metus buvo surasta ir įarchyvinta per dvi dešimtis Lietuvos partizanų archyvų, kurie atskleidžia iš esmės kitokį partizaninio karo vaizdą ir prašyte prašosi tyrinėtojų dėmesio.

Partizanų archyvų klausimas iškilo Atgimimui prasidėjus, tuo pačiu metu partizaninio karo dalyviai, ryšininkai, rėmėjai ėmėsi kovotojų žūties vietų, palaikų užkasimo duobių, slaptų kapų, ginklų, bunkerių paieškų. Tačiau nugriautos ryšininkų ir rėmėjų sodybos, dirbami laukai, iškirsti miškai archyvų paieškas labai apsunkino; retenybė dar buvo ir metalo ieškiklis. Atkaklumu pasižymėjo Kauno Tremtinių sąjungos darbuotojas Česlovas Kišonas, kuris teigia atradęs iš viso trylika didesnių ir mažesnių Lietuvos partizanų archyvų¹. Č. Kišonas jų dokumentus pradžioje savarankiškai, vėliau restauratorių padedamas gelbėjo ir atiduodavo į Kauno rezistencijos ir tremties muziejų, Lietuvos ypatingąjį archyvą, kitus muziejus ir archyvus.

Partizanų archyvų skaičius tolydžio augo: 1994 m. liepą buvo surastas Prisikėlimo apygardos Maironio rinktinės, 1994 m. rugsėjį – Žemaičių apygardos vadovybės, 1999 m. liepą – Vytauto apygardos Tigro rinktinės, 2003 m. rugsėjį – Žemaičių apygardos Šatrijos rinktinės, 2004 m. – Prisikėlimo apygardos vadovybės archyvas ir t. t.² Deja, partizaninio karo tyrimams visi šie dokumentai iki šiol didesnės įtakos nedarė. Tai, ko laisvės kovotojai iš paskutiniųjų siekė – laisvės kovos istorijos vardan išsaugoti savo archyvus, – per 27 atkurtos Nepriklausomybės metus Lietuvoje tebėra nesuprastas dalykas ir, akivaizdu, neišsemtas istorijos aruodas. Paskutiniojo mokslo veikalo, kuriame tyrinėjama XIX–XX a. Lietuvos nacionaliniai karai, partizaniniam karui skirtoje dalyje³ pabrėžiama, jog „partizaninio karo istorijos faktams tikslinti, išsamesniam laisvės kovų vaizdui atkurti represinių struktūrų archyvinę informaciją yra būtina gretinti su pačių partizanų dokumentais /.../. Dokumentų kolekcijose yra partizanų vadovybės įsakymai, nutarimai, instrukcijos veiklos klausimais, kovos veiksmų suvestinės, reglamentai ir taisyklės, įvairūs atsišaukimai ir leidiniai.“⁴ Šių eilučių autorė žino ir 2000–2010 m. išleistus Tauro,⁵ Dainavos,⁶ Vytauto,⁷ Žemaičių apygardos⁸ dokumentų rinkinius, tačiau savo tyrime vis tiek atkakliai remiasi sovietinio saugumo, o ne partizanų dokumentais: per daugiau kaip 100 nuorodų vos kelis kartus šmėsteli tik dokumentų rinkinio „Laisvės kovos 1944–1953 metais“, išleisto 1996 m., pavadinimas (beje, dokumentai jame buvo kupiūruojami).

Užtenka pasklaidyti Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centro leidinius ir tampa aišku, kad Centro tyrėjai dirba ne su Lietuvos partizanų, o su okupantų ir kolaborantų medžiaga. Sovietinio saugumo archyve duomenys apie partizaninį karą yra, žinoma, kuo patogiausiai išrūšiuoti, susegti, dažnai jau ir išanalizuoti. Tad ko tyrėjas dar galėtų geisti?!

Pirmiausia dingteli žodis *tiesa* – partizaninio karo tyrinėtojas turėtų siekti ir ieškoti tiesos. Kryžiuočių kronikų eilutės apie Lietuvą ir lietuvius seniai skaitomos su kritiniu dėmesingumu, o to nė pašnibždomis negalima pasakyti apie sovietinių sekimo (agentūrinių), veikimo (operatyvinių), baudžiamųjų, tremties ir visų kitų anuomet užvestų bylų skaitymą. Saugumiečiai ir sapnuose nesvajėjo, kad jų melas, klastotės ir krauju persunkti tardymo protokolai veiks mūsų sąmonę taip giliai ir ilgai. Veiks net laisvę apgynusioje Lietuvoje.

Siekti pokyčių, tyrimuose remtis šiuolaikiniais analizės būdais ir priemonėmis, pasitelkti naujausią įrangą, svarbiausia – pakeisti vyraujančią požiūrį į partizaninio karo tyrinėjimus yra labai sunkus uždavinys. Bet jis gyvas, laukiantis. Privalome parašyti 1944–1953 m. Lietuvos partizaninio karo istoriją, pagrįstą ne okupantų ir kolaborantų žiniomis, o partizanų archyvuose išlikusia medžiaga, kuri, laimė, kasmet gausėja. (Čia iškyla ir neišsąmoninta laisvės kovos dalyvių bei amžininkų prisiminimų reikšmė.)

¹ Iš Č. Kišono, g. 1937 m., kilusio iš Ilgižių k., Betugalos vls., Raseinių apskr., dabar gyvenančio Kaune, 2016 m. vasario 2 d. pokalbio su Mariumi Debesiu, Greta Paskočiūmaite, Aiste Petrauskiene ir Vyktintu Vaitkevičiumi.

² Pagal Lietuvos ypatingojo archyvo (toliau – LYA) fondo K–5 apyrašą.

³ Teorinė šio darbo prielaga, kuria remiantis partizaninis karas Lietuvoje baigėsi 1949 m. gruodžio 31 d., yra atskiras klausimas, kuris šiame straipsnyje nebus nagrinėjamas.

⁴ Jankauskienė E. 1944–1953 m. Lietuvos partizaninis karas su Sovietų Sąjunga // Lietuvos karai. Lietuvos XIX–XX a. nacionalinių karų sisteminė-kybinė analizė. Sud. Gediminas Vitkus. Vilnius, Eugrimas, 2014, p. 215.

⁵ Lietuvos partizanų Tauro apygarda (1945–1952 m.). Vyr. red. Juozapas Romualdas Bagušauskas. Vilnius, Lietuvos archyvų departamentas, 2000.

⁶ Lietuvos partizanų Dainavos apygarda (1945–1952 m.). Vyr. red. Juozapas Romualdas Bagušauskas. Vilnius, Lietuvos archyvų departamentas, 2003.

⁷ Lietuvos partizanų Vytauto apygardos Tigro rinktinė (1945–1950 m.). Vyr. red. Kęstutis Remeika. Vilnius, Lietuvos archyvų departamentas, 2003.

⁸ Lietuvos partizanų Žemaičių apygarda (1945–1953 m.). Vilnius, Vilniaus universiteto leidykla, 2010.

1949 m. Lapkričio 27. d.
 Spareigojau šias dokumentus
 saugoti: „Našlaitėi“ / t.y. Valytei Onai, Adon
 Syrenaučiui Karūnava, m. įvairius pal.
 Ir sulaukus laišvės, potiekti tėvynės.
 laisvojos sąjauoms.
 Iš pasirodų šventai saugoti. L.L.K.S.
 Ona Valyte

Onos Valytės-Našlaitės pasižadėjimas saugoti Maironio rinktinės Mindaugo tėvūnijos dokumentus. Kėdainių krašto muziejus.

¹ Žr.: Gailius B. Partizanai tada ir šian-
dien, p. 33–35.

² Partizano užrašai.
[LLA V rinktinės
štabo raginimas
rinkti informaciją,
1945 m.] LYA, f.
K-41, ap. 1, byla
102, l. 147; žr.:
Petrauskienė A.
Laisvės kovotojų
prisiminimai:
1944–1953 m. par-
tizaninio karo da-
lyvių vardynas //
Sunkusis paveldas.
Acta Museologi-
ca Lithuanica. T.
2. Vilnius, 2015,
p. 201.

³ [Adelės Rinkevičiūtės
baudžiamoji byla.]
LYA, f. K-1, ap. 58,
b. P-15792, t. 6,
l. 193v.

⁴ Lietuvos partizanų
Dainavos apygar-
da (1945–1953 m.),
p. 272.

⁵ [1949 m. kovo 30
d. Kunigaikščio
Margio rinktinės
štabo instrukcija
Nr. 5.] LYA, f. K-12,
ap. 1, b. 8.

⁶ Iš Č. Kišono vasario
2 d. pokalbio su
Mariumi Debesiu,
Greta Pasko-
čiūmaite, Aiste
Petrauskiene ir
Vyktu Vaitkevi-
čiumi.

⁷ Žr.: Įarchyvintų raštų
pok[etų] [aprašas.]
LYA, f. K-5, ap. 1,
b. 22, l. 1–76.

Partizanai – tai savo valstybę gynusi Lietuvos kariuomenė. Ją sudarė nereguliarūs savanorių daliniai, kurių kariai turėjo laipsnius, buvo suskirstyti į būrius, kuopas ir net batalionus. B. Gailiaus žodžiais tariant, mums nebūtina nustatyti partizanų ryšį su tarpukario Lietuvos kariuomene (nors – tenka pridurti – jis yra akivaizdus). Pakanka paaiškinti, kad okupuota Lietuvos valstybė neišnyko ir niekur negalėjo išnykti. Tačiau atsižvelgiant į daugelį kitų aplinkybių, partizanai, – tęsia autorius, – gali būti laikomi ir iš naujo sukurta Lietuvos kariuomene¹.

Neatskiriama šios kariuomenės būties dalis nuo jos užuomazgų Antrojo pasaulinio karo metais iki paskutiniųjų Lietuvos partizanų vadų žūties – raštai. Nesuskaičiuojama daugybė įsakymų, aktų, pranešimų, nurodymų, ūkinės ir piniginės apskaitos dokumentų, operatyvinės, žvalgybinės, visuomeninės veiklos aprašymų, karo lauko teismo kvotų ir sprendimų, atsišaukimų, laikraščių ir biuletenių, sveikinimų, padėkų ir, žinoma, laiškų. O kur dar nuotraukos ir fotojuostos! Visų šių ir daugelio kitų partizaninio karo dokumen-
tų svarba partizanų vadams nekėlė nė mažiausios abejonės. Todėl nuo pat 1945 m. buvo girdėti raginimai ir įsakymai rinkti žinias, vesti užrašus ir *slėpti žemėje taip, kad priešas nesurastų*. Siekta, kad apie šiuos archyvus žinotų ryšininkai, rėmėjai arba kiti *labai patikimi* žmonės, kurių gyvybei negresia pavojus ir jie, viltasi, sulauksią Lietuvos laisvės². Aukštaitijos partizanų parengtoje instrukcijoje skelbiama, kad apie archyvą turi žinoti 2–5 laisvės kovotojai partizanai ir 2–3 *patikimiausi ir išvermingiausi* legaliai gyvenantys piliečiai. Pastabose nurodyta, kad vienam apie archyvą žinančiųjų patekus į priešo rankas, archyvas turi būti perkeltas į kitą vietą³. Griežtai drausta svarbius dokumentus laikyti bunkeriuose. Dainavos apygardoje būta nurodymo archyvus slėpti už kelių šimtų metrų nuo vadaviečių⁴, kas mėnesį dokumentus nešti iš štabo būstinės ir pan.⁵

Č. Kišonas pasakoja, kad jam didžiausią įspūdį palikęs Maironio rinktinės, vėliau – visos Prisikėlimo apygardos partizanų vadas, prisiminimų „Partizano keliu“ autorius Juozas Paliūnas-Rytas (1918–1952): „Juozas Paliūnas labai daug rašė, jis kur tik sėdėdavo, tenai jį viską [rašė].“⁶ 1994 m., po daugelio darbo dienų Krakių apylinkėse (Kėdainių r.), kviečių lauke su metalo ieškikliu Č. Kišonas surado Maironio rinktinės archyvą. Nuo 1949 m. rugpjūčio iki 1950 m. balandžio šio milžiniško, iš tūkstančių įvairių dokumentų lapų sudaryto archyvo, surišto į mažiausiai 35 ryšulėlius ir sudėto į du talpius bidonus, išsaugojimu rūpinosi būtent J. Paliūnas⁷.

Į saugumo rankas patekęs vienas iš Juozo Paliūno-Ryto archyvų.

Kaupti, slapstyti archyvą – sunku ir be galo pavojinga. Dažnai priešui patekdavo saugojimui jau paruošti partizanų dokumentų pluoštai ir net didžiausi archyvai¹. Minėtina 1952 m. vasario 6 d. Geručių kaime (Radviliškio r.) į saugumo rankas patekusio J. Paliūno archyvo nuotrauka²: visi saugojimui parengti dokumentai ir spauda buvo kuo tvarkingiausiai surūšiuoti, aprašyti, perrišti. Beje, susidūrimo su persekiotojais akimirka J. Žemaičio rogėse liko ir vėliau jo baudžiamosios bylos dalimi tapo visų Lietuvos partizanų vadų pasirašyta 1949 m. vasario 16-osios Deklaracija ir visi kiti tame pačiame maiše buvę Vyriausiosios vadovybės dokumentai³.

Tiesa ir tai, kad praradę dokumentus, partizanai tarpusavyje dalijosi jų nuorašais. 1948 m. rugsėjo 6 d., traukdamiesi iš apsupimo, Aušros rinktinės štabo nariai prarado visą susirašinėjimo su Prisikėlimo apygardos vadovybe medžiagą: įsakymus, laiškus, nuorašus, slaptavardžių sąrašus, taip pat spaudai skirtus straipsnius. Atsižvelgdamas į tai, rinktinės vadas P. Morkūnas apygardos vadui Leonardui Grigoniui-Užpaliui po mėnesio rašė: „Jei nesusidarys keblumų, prašau turimų Aušros rinktinės štabo raštų padaryti nuorašus ir juos prisiųsti.“⁴

Tuo partizanų archyvų istorija tik prasideda. Svarbu, kad archyvo radėjas būtų, partizanų žodžiais tariant, *tikras lietuvis* ir dokumentais tinkamai pasirūpintų. Daugelis archyvų dar partizaninio karo metais pateko okupantams. Antra tiek jų buvo surasta vykstant melioracijai ir pražuvo vien dėl to, kad pateko į blogas rankas. Be to, partizanų dokumentai, kaip žemėje paslėpti pinigų lobiai ar vertingi daiktai, turi *trauką*, kuriai ne visi radėjai pajėgūs atsispirti. Todėl iki šiol neretai tai, kas priklauso visai mūsų tautai, tapdavo išimtinė vieno žmogaus nuosavybe. 2004 m. Minaičiuose (Radviliškio r.) surastas Prisikėlimo apygardos vadovybės archyvas daugelį metų buvo pas Auksutę Ramanau-skaitę-Skokauskienę, kuriai Julijona Mikniūtė-Petrėtienė pirmajai pranešė ir patikėjo nepaprastąjį radinį.

Pastarųjų metų patirtis nuteikia viltingai: 2014 m. lapkritį surasti Maironio rinktinės Birutės tėvūnijos, 2016 m. gegužę – Žemaičių apygardos Šatrijos rinktinės Žarėnų kuopos dokumentai, o rugsėjį – Tauro apygardos dokumentų ir spaudos bidonas labai greitai pateko į Lietuvos ypatingąjį archyvą, restauratorių rankas ir, nemažiau svarbu, buvo plačiai aprašyti žiniasklaidos. Dabar belieka žengti trečią svarbų žingsnį – pasiekti, kad į archyvinti partizanų dokumentai būtų saugomi pagal partizanų sukurtą tvarką.

¹ Plg.: Ramanauskas (Vanagas) A. *Daugel krito sūnų...* Kaunas, 1991, p. 4.

² [Liongino Savičiaus ir jo dukros Elenos Marijonos Savičaitės baudžiamoji byla.] LYA, f. K-1, ap. 58, b. 23760/3, l. 226; plg.: 1952 m. spalio 29 d. *Devynuonių kaime (Kėdainių r.) į saugumo rankas patekusio spaudos archyvo nuotrauka* [Ipolito Tvarijono, žmonos Viktorijos Tvarijonienės ir jų dukros Elenos Birutės Tvarijonaitės baudžiamoji byla.] LYA, f. K-1, ap. 58, b. 26514/3, l. 551-2.

³ Gaškaitė-Žemaitienė N. *Žuvusiųjų prezidentas*, p. 265.

⁴ Išsamiau žr.: LYA, f. K-5, ap. 1, b. 146, l. 16.

Daugėliškių miške rastas Maironio rinktinės Birutės tėvūnijos archyvas. 2014 m. Eugenijaus Peikštenio nuotrauka.

Antai jau minėti 1994 m. rasti Maironio rinktinės partizanų dokumentai iš P. Morkūno ir J. Paliūno ryšulėlių Ypatingajame archyve buvo sudėti pagal... rūšis. Todėl šiandien reikia daugybės laiko ir pastangų, norint pluoštus partizanų raportų, įsakų ir įsakymų, kautynių aprašymų ir kitų dokumentų vėl sujungti tarpusavyje bei susieti su lydraščiais, kurie yra tiksliai datuoti ir būtini tolesniems tyrimams. 2016 m. restauruoti ir aprašyti Daugėliškių miško archyvo dokumentai iš dviejų dešimčių Alekso Meškausko-Alytės ritinėlių buvo sudėti pagal naują – chronologinę – tvarką. Toks neapdairumas iš dalies paaiškina, kodėl partizanų dokumentai tyrimuose iki šiol nevaizduoja jokio didesnio vaidmens. Išrūšiuoti jie dažnai taip sumaišomi, kad reikia daug pastangų atskirti, ar toje pačioje byloje saugomi dokumentai yra iš Jungtinės Kęstučio apygardos Birutės rinktinės, ar Prisikėlimo apygardos Maironio rinktinės Birutės tėvūnijos (jų toks pat trumpinys BI). Tas pats galvosūkis su pasikartojančiais partizanų karinės organizacijos vienetų slapyvardžių trumpiniais: GE (Gediminas), KU (Kudirka), JU (Juozapavičius) ir daugeliu kitų. Kaip lengva į vieną aplanką sudėti visus VYT trumpiniu paženklintus dokumentus ir kaip sunku atskirti, kurie iš jų priklausė Vytauto, kurie Vytenio daliniui!..

Žinoma, darbą apsunkinančių aplinkybių yra daugiau. Pagrindinė kyla iš partizanų *slaptumo*, kuris persmelkęs visus be išimties dokumentus. Juos perskaityti ir teisingai suprasti paprastai kliudo ne šifrai (tam tikros skaičių sekos), o slapyvardžiai, kuriuos turėjo visi kovotojai, visi daliniai, visos vadovybės struktūros, visos jų būstinės, visi veikimo rajonai, taip pat ryšininkai ir rėmėjai.

Klausimas labai rimtas – baimindamasis sukelti pavojų šeimai ir giminaičiams, laisvės kovotojas kaip įmanydamas slėpė savo ikipartizaninio laikotarpio tapatybę, siekė, kad žūtis atveju nebūtų atpažintas jo veidas ir kūnas, ir lygiai tuo pačiu metu dėjo pastangas,

Vyties apygardos partizano Marijono Pociūno-Erdvės pažymėjimas. Iš Romo Kauniečio archyvo.

kad abi tapatybės – senoji ir naujoji – neliktų pamirštos mylimųjų, artimųjų, pažįstamų lūpose bei širdyse¹. Juk tokiu atveju veltui kovota ir aukotasi.

Į šį sudėtingą ir prieštarinę klausimą partizanai turėjo paruošę atsakymą. Partizaninio karo pradžioje būta partizanų sąrašų, kurie buvo tikslinami kas mėnesį, o 1949 m. nuspręsta vesti kiekvieno laisvės kovotojo Tėvynei pareigų ėjimo lapą. Nors šiuose lapuose nebuvo rašomas tikrasis kovotojo vardas ir pavardė (tik slapyvardžiai), bet pateikta gimimo data, nurodytas išsilavinimas, karinis pasirengimas, aprašyti per sovietinę okupaciją patirti nuostoliai, stojimo į partizanų gretas ir priesaikos davimo data, dalinių pavadinimai, kautynių ir sužeidimų sąrašai bei daugelis kitų žinių leidžia nupiešti visiškai tikslų partizano paveikslą. Vyties apygardos štabas partizanams išduodavęs pažymėjimus su nuotrauka, įrašytu vardu, slapyvardžiu ir pagrindiniais asmens duomenimis. Partizanų metraštininko Romo Kauniečio ir istoriko Dariaus Juodžio nuomone, tokiam žingsniui Aukštaitijos partizanus pastūmėjo sovietinio saugumo provokatoriai.

Atskirai minėtina, kad partizanų vadovybė manė Tėvynei pareigų ėjimo lapą būsiant pagrindiniu dokumentu, įrodančiu vieno ar kito asmens nuopelnus Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžiui: „Praktiška šių lapų reikšmė L[laisvės] K[ovoto]jams bei žuvusiųjų L[laisvės] K[ovoto]jų išlaikytiniams bus ta, kad šie lapai sudarys dokumentinį pagrindą išrūpinti L[laisvės] K[ovoto]jams bei žuvusiųjų L[laisvės] K[ovoto]jų išlaikytiniams įstatymų numatysimos teisės bei pirmenybės.“² Deja, pažymos apie dalyvavimą laisvės kovoje (kario savanorio vardas, teisės, pirmenybės) Lietuvoje paprastai teikiamos remiantis sovietinio saugumo medžiaga, o Tėvynei pareigų ėjimo lapai lieka taip giliai archyvuose, kad apie juos daugelis šių eilučių skaitytojų, galimas dalykas, apskritai girdi pirmą kartą.

¹ Dvigubą partizanų tapatybę akivaizdžiai liudija jiems skirti sveikinimai krikšto vardo – Kazimiero, Juozo, Antano ar Petro – dienos proga.

² Laisvės kovos 1944–1953 metais. Sud. Dalia Kuodytė ir Algis Kašėta. Kaunas, Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1996, p. 370–371.

Atsižvelgiant į tai, kad Tėvynei pareigų ėjimo lapai atsirado tik 1949 m. ir išliko ne visi, dar būtina suprasti, kaip partizanai per daugelį kovos metų neklydo, nesipainiojo tarp dešimčių Vytautų, Vytenių, Kęstučių, Šarūnų, taip pat Beržų, Klevų, Sakalų, Pavasarių ir daugelio kitų pasikartojančių kovotojų slapyvardžių.

Naująją – kovotojo – tapatybę partizanų raštuose lydėjo asmens gimimo data; antroji, tokios pačios svarbos, buvo įstojimo į laisvės kovotojų gretas diena. Žinių apie kovotojus dažnai buvo pateikiama ir daugiau: apie tarnybą Lietuvos kariuomenėje, ten įgytą karinį laipsnį, narystę Šaulių sąjungoje ir kita, bet pagrindiniai požymiai – dvi datos. Kartais vietoj gimimo metų, mėnesio ir dienos dar buvo rašomas kovotojo amžius.

Nesvarbu kas – pranešimas aukštesnei vadovybei apie naują partizanų dalinio narį (*partizaną kandidatą*) ar siūlymas kovotoją skirti į aukštesnes pareigas, jo teikimas apdovanojimui ar kas mėnesį rengiama dalinio sudėties lentelė, – du minėti požymiai visuomet lydėjo slapyvardį. Slapyvardžiai (partizanų raštuose dažniausiai rašoma *slapyvardės*) buvo keičiami kiekvieną kartą, kai į priešų rankas gyvas pakliūdavo partizanas, ryšininkas ir juo labiau – ryšių įgaliotinis, kuris gabendavo vadų žodinius pranešimus. Per ilgesnį laiką susidarydavo buvusių ir jokių būdu nepasikartojančių kovotojų slapyvardžių grandinės. Nedaug kam žinoma, kad vienu metu kovotojas turėdavo du slapyvardžius – sakinį (dar vadinamą *šaukiamuoju*) ir rašytinį (kartais vadinamą *nuolatinium*). Tad kai kalbame apie slapyvardžių grandinę, ji visuomet dviguba ir todėl neretai paini¹.

Atkreiptinas dėmesys, kad dauguma vyraujančių partizanų vadų slapyvardžių, tokių kaip Vytautas (J. Žemaičio), Žadgaila (Petro Bartkaus), Užpalis (Leonardo Grigonio), Merainis (Juozo Šibailos), Rimantas (P. Morkūno), Rytas (J. Paliūno) ir daugelis kitų, yra ne sakininiai, o būtent rašytiniai. Tad nereikėtų stebėtis, kad partizaninio karo liudytojais P. Bartkų dažnai vadina Dargiu, L. Grigonį – Daniu, o A. Meškauskas viename pranešime save vadina Ala (sakininis) ir tą patį dokumentą pasirašo kaip Beržas (kurį laiką rašytinis A. Meškausko slapyvardis).

Slapyvardžių tyrinėjimui didelę reikšmę turi rašysena, todėl privalu kruopščiai kaupti jos pavyzdžius, kurių gausu partizanų laiškuose. Su didžiausiu atidumu reikia sekti ir partizanų einamas pareigas – kovotojų žūtys lėmė didelę kovotojų kaitą. Kuomet partizano slapyvardis negirdėtas ir, atrodo, nėra su kuo jį palyginti, pirmasis pagalbos raktas – nurodomos kovotojo pareigos: vadas, vado pavaduotojas, štabo arba vieno iš štabo skyrių viršininkas, visuomeninės dalies arba vieno iš jos skyrių viršininkas, grandies arba skyriaus vadas, partizanas – laisvės kovotojas.

Partizanų vadų įsakymai yra ta vieta, kurioje paskelbtos visos pagrindinės žinios apie karinės organizacijos tvarką ir pertvarkas, partizanų karinius laipsnius ir pareigas, paskatinimus, papeikimus, teismus, taip pat ir kovotojų žūtį. Vien tik po skirtingus archyvus ir bylas išblaškytų partizanų sričių, apygardų, rinktinių, rajonų arba tėvūnijų įsakymų, kai kuriais atvejais ir partizanų vadų įsakų sutelkimas vienoje vietoje skaitmeniniu pavidalu su šiuolaikiniais paieškos įrankiais būtų tikrų tikriausias lūžis 1944–1953 m. partizaninio karo tyrimuose.

Prieiga, atsispirianti nuo vieno, o toliau einant – nuo *kiekvieno* partizano tapatybės, yra kruopštus ir daugialypis tyrimas, kuris kloja pamatus naujai partizaninio karo istorijai, geba prakalbinti daugumą partizanų dokumentų ne tik jų pačių, bet ir saugumo archyvuose. Plika akimi neįskaitomiems įsakymams, laiškam, Tėvynei pareigų ėjimo lapams ir kitiems neįkainuojamiems šaltiniams neatidėliojant reikalinga šiuolaikinė įranga, kuri išblukusias istorijos vietas vėl paverstų žodžiais ir eilutėmis.

Tam, kad pagrindinė straipsnio mintis ir išvados būtų visiškai aiškios, pabaigoje tenka jas suglausti ir paryškinti. Pirma, okupantai ir kolaborantai negalvojo apie mūsų partizanų istoriją, todėl jų medžiaga šio nepaprasto karo už Tėvynės laisvę pasakojimą labiau iškrei-

¹ Dvigubi partizanų slapyvardžiai, pavyzdžiui, Gražvydas Faustas, Pavasaris Našlaitis, Dobilas Jūreivis, Kovas Leopardas, Armis Saulius, Ruduo Žiedūnas (LYA f. K-5, ap. 1, b. 30, l. 8) primena vardo ir pavardės vartojimą poroje.

pia, nei grindžia ar plėtoja. Antra, rūpindamiesi dokumentais, kuriuos šimtą kartų saugiau būtų buvę sunaikinti, nei išsaugoti, partizanai mums aiškiai parodė ir ne kartą teigė, kad laisvoje Lietuvoje visi šie dokumentai bus jų kovos liudijimas, pirmas ir pagrindinis šio pasakojimo šaltinis, būsimų laisvės kovotojų – partizanų, ryšininkų, rėmėjų – *teisių bei pirmenybių* pagrindas. Trečia, 1944–1953 m. partizaninio karo istorijos tyrimas yra mūsų svarbiausias neatidėliotinas uždavinys. Siekiant jį įgyvendinti, šiandien turime į šalį padėti okupantų ir kolaborantų pranešimus bei suvestines; privalome atnaujinti žemėje paslėptų partizanų archyvų paiešką; užtikrinti Atgimimo metais rastų ir iki šiol nerestauruotų dokumentų išsaugojimą. Nuodugniems tyrinėjimams, partizaninio karo istorijai būtinas tvirtas pagrindas – skaitmeninis visos Lietuvos partizanų archyvas su visapusiškos paieškos galimybe. Apie tai išsamiau – kitame „Nepriklausomybės sąsiuvinių“ numeryje.

Mindaugas Lukošaitis. Lietuvos partizanai ir jų archyvas. Iš piešinių ciklo „Rezistencija“.